

مولفه های رحمانیت خدا با تکیه بر آیات و روایات

زهره شاهواروقی فراهانی^۱

چکیده

یکی از صفات بارز خداوند متعال که در آیات و روایات از آن نام برده شده، رحمانیت اوست که در مقابل صفت غضبش قرار دارد. این ویژگی خداوند متعال، در مصادیقی چون روزی دادن، احسان و عفو و... نمود داشته و در آیات و روایات نیز مورد تاکید قرار گرفته است. مقاله حاضر به روش توصیفی-تحلیلی، به منظور تجمیع و تکمیل مباحث در باب مولفه های رحمانیت خداوند متعال نگاشته شده است. با توجه به آیات و آثار و منابع موجود در باب رحمت خداوند، پژوهش حاضر چنین دست یافته که رحمت خداوند به صورت عامه و خاصه شامل موجودات بالاحص انسان میشود. رحمانیت خداوند به صورت عامه اعم از نعمات دنیوی برای همه موجودات، عدالت و حکمت الهی و کرامت انسانی است که نسبت به انسان و دیگر موجودات بدون قید و شرطی حکم فرماست. اما رحمانیت خاصه خداوند مانند ارسال رسل، بشارت و اجر برای مومنین و بخشش گناهانشان بوده که جلوه ای از رحمت الهی است.

واژگان کلیدی: بخشش، رحمان، رحمانیت، غضب، رحمت الهی

^۱ طلبه سطح دو حوزه کوفریه.

مقدمه

یکی از صفات بارز خداوند متعال که در علم کلام به اثبات رسیده است، رحمانیت اوست. چنانکه خداوند متعال در قرآن کریم نیز با تکرار عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم» در ابتدای اغلب سوره ها با مشتقات واژه «رحمن»، آن را یادآور شده است. با توجه به اینکه در قرآن کریم واژه هایی نظیر؛ رحیم، رحمن، الرحم الراحمین و... بیان شده است، روایاتی نیز در توصیف و شرح آن آیات نقل شده‌اند که هر یک از آن ها بر مهربانی و گذشت خداوند متعال نسبت به مومنان اشاره دارد. باید در نظر داشت که بارزترین صفت الهی در میان احادیث قدسی صفت رحمت اوست و ائمه اطهار (ع) در روایات بسیاری نیز به آن اشاره کردند. از این رو، قرآن کریم منبع کاملی از بیان ویژگی و صفات بارز الهی است. سوالی که درباره رحمانیت خداوند مطرح می‌شود این است که بروز و ظهور و مصادیق و مولفه های رحمانیت خداوند متعال چیست؟ به بیان دیگر، مولفه های رحمانیت خدا با تکیه بر آیات و روایات چیست؟

با بررسی کلی آیات و روایات می‌توان گفت واژه رحمان در برخی آیات به صورت مطلق آمده و در برخی دیگر با تخصیص ذکر شده است. آنچه روشن است این است که رحمانیت خداوند در دو قسم تکوین و تشریع و به دو صورت عام و خاص بروز و ظهور دارد. از آنجا که برخی رحمانیت خداوند را به رحمت و مودت او با تمامی انسان ها با هر رفتار و خصوصیتی تعمیم دادند، ضروری است به جهت شناخت مومنان نسبت به خداوند و توفیقات و الطاف او نسبت به خود و دیگر موجودات عالم، رحمانیت خداوند در تمامی ابعاد و مولفه هایش مورد

بررسی قرار گیرند. شناخت مؤلفه های رحمت امیدواری، حسن ظن را در انسان ایجاد می کند و عدم شناخت آنها، زمینه انجام گناهان بزرگتر و بیشتری را فراهم می نماید.

درباره رحمانیت خداوند متعال کتب و پژوهش هایی به نگارش درآمده است که از جمله این کتب میتوان به کتاب های ذیل اشاره کرد؛ ۱- کتاب «اسلام دین رحمت نه خشونت» نوشته علی رضا صدرالدین نشر انتشارات موسسه ی اطلاعات است که بیشتر به رحمانیت خدا به صورت عمومی پرداخته است؛ و به این مهم اشاره کرده است که اسلام آیینی بر اساس مدارا نرم خویی، سراسر مهر، وفا و صلح؛ و دوری از هرگونه توسل به زور است.

از جمله مقالاتی که در این باره به نگارش درآمده است، ۱- مقاله «گستره معنایی رحمن و رحیم در روایات اهل بیت علیه السلام» از محمد محمدی نیک است که در آن به آیاتی در خصوص صفات مذکور اشاره کرده است. ۲- مقاله دیگری نیز با نام «تبیین جایگاه رحمت الهی در احادیث قدسی با استفاده از روش تحلیل محتوا» از مهدی مطیع، امیر احمدنژاد و مریم پیمانی است که در آن تنها به احادیث قدسی اشاره کرده و رحمانیت خداوند را در آن بررسی نموده است. ۳- مقاله ای با عنوان «رحمانیت خدا صفتی در جهت سعادت بشر»، توسط حسین انصاریان نوشته شده، و به این مهم اشاره دارد که خدا وقتی ادیان را نازل میکرد هدفش این بود که انسانها را به سعادت، تکامل و توسعه ارزشهای انسانی برساند. به همین دلیل، پیامبران را به عنوان راهنمایان فرستاد، بنابراین، صفت رحمانیت خداوند هم یک صفت عام و هم صفت خاص است. ۴- مقاله «رحمان یکی از اسم های زیبای خدا» نوشته سید مصطفی حسینی که به بررسی اسم نیکو و زیبای رحمان برای خدا پرداخته است. ایشان رحمان را به معنای بزرگ

بخشایشگر، مهربان و دلسوز دانسته که بخشش او از مهربانی و شفقت و غمخواری است؛ اما کمتر به موضوع تجلی رحمانیت خدا در احکام غضبی پرداخته شده است که این پایان نامه در راستای پرداختن به آن است.

با توجه به پژوهش‌هایی که به چاپ رسیده است، وجه امتیاز پژوهش حاضر با دیگر پژوهش‌ها در این است که رحمانیت خداوند در ابعاد و مصادیق و مولفه‌هایش به طور جامع و کامل مورد بررسی قرار گیرد، چنان که در دیگر پژوهش‌ها به مولفه‌های عام و خاص آن پرداخته نشده است، در این پژوهش بررسی خواهد شد. از این رو در پژوهش حاضر علاوه بر بیان مفهوم رحمانیت الهی، به اثبات و مظاهر رحمانیت خداوند اشاره می‌شود.

۱- مفهوم رحمانیت

واژه رحمانیت هم معنی با واژه رحمت است و رحمت نیز به معنای شفقت و مهربانی است.^۱ در منابع دیگری به معنای نرمش قلب، عطوفت و بخشش^۲ و در مقابل با واژه غضب (به معنای خشم)^۳ است.

واژه رحمان از ریشه (رح م) و صیغه مبالغه است که تاکید بیشتری را می‌رساند. این واژه به معنای گستردگی رحمت است و برخی کلمه «رحمان» را مبالغه بیشتری را می‌رساند.^۴ در معنای

^۱ دهخدا، لغت نامه، ج ۷، ص ۱۰۵۲۰.

^۲ ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۸۹؛ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۲۳۰.

^۳ طریحی، مجمع البحرین، ج ۲، ص ۱۳۳.

^۴ طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۹۲؛ آلوسی، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، ج ۱، ص ۶۱، سورة فاتحه، آیات ۱ الی ۷؛ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۱۸.

قرآنی نیز چنین آمده است که رحمن، به معنای لطف‌کننده و رحیم، مهربانی‌کننده با بندگان و روزی دهنده است.^۱

رحمت در قالب دو صفت رحمن و رحیم از صفات مشهور الهی است که در آیات قرآن نیز به آن تصریح شده است.^۲ افزون بر آن، همه سوره‌های قرآن به استثنای سوره توبه، با «بسم الله الرحمن الرحیم» آغاز شده است که دو صفت رحمن و رحیم در آن پس از اسم اعظم الله ذکر شده و نشانه عظمت این دو صفت الهی است. در برخی روایات نیز رحمت خدا، سابق بر غضب الهی ذکر شده است.^۳

۱-۱ تفاوت رحمان و رحیم

واژه رحیم نیز از ریشه «رحمت» مشتق شده و در تفاوت معنای رحمان و رحیم می‌توان چنین گفت که کلمه رحمان صیغه مبالغه است که بر کثرت و بسیاری رحمت دلالت می‌کند؛ در بعضی از روایات آمده است که «رحمان» اسم خاص است و معنایش عام، ولی «رحیم» اسم عام است و معنایش خاص؛ زیرا که به آخرت و یا مؤمنین اختصاص دارد.^۴

^۱ سیوطی، الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور؛ ج ۱، ص ۹.

^۲ سوره آل عمران، آیه ۷؛ سوره اعراف، آیه ۵۶؛ سوره فاطر، آیه ۲.

^۳ کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۴۴۳.

^۴ همان.

^۵ طبری، تفسیر طبری، ج ۱ ص ۴۳؛ بحرانی، البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۲۸.

به شرک هدایت می نماید. چنان چه از آیات این گونه برداشت می شود که محبت و رحمت الهی سبب می شود که انسان بدین باور باشد که خداوند نعمتش را دیده اغماض به مومنین ببخشد.

نتیجه گیری

با توجه به آنچه گذشت، و با تدبر در آیات و روایاتی که درباره رحمت خداوند آمده است و به صورت اجمالی بدان ها اشاره کردیم، می توان چنین بیان کرد که رحمانیت خدا اشاره به رحمت عام او دارد و شامل همه دشمنان و مومنان می شود؛ اما رحیم بودن نشانه رحمت خاص او، و اختصاص به مومنان دارد.

وجود نعمت و برکات برای همه موجودات خصوصا انسان از جمله نماد رحمانیت و رحیمیت الهی است و بر پایه عدل و حکمت خداوند بنانهاده شده و اما به صورت خاصه درباره همه انسانها نیز به واسطه کرامت آنها نعمات و قدرت هایی از جمله ناطقیت در آن ها به ودیعه گذاشته شده است. چنانکه خداوند به همین علت انسان را خلیفه الله نامیده است.

اما قسم دیگری از رحمانیت الهی به عنوان رحمانیت خاصه خداوند مطرح است که مولفه هایی نظیر؛ ارسال رسل، بخشش و بشارت به مومنین را دارد. چنانکه بسیاری از علما به ویژه امام خمینی نیز ارسال پیامبران خصوصا رسول اکرم(ص) را به عنوان واسطه فیض الهی، نماد رحمت حق دانسته اند. علاوه بر آن، بشارت خداوند به مومنین در قبال صفات نیکویشان و ایمان به خداوند از جمله رحمت های ویژه اوست که تنها برای مومنین بوده و کافران و مشرکان از آن مستثنی خواهند بود. چنان که سنت خداوند این است که اعمال ناشایست مورد عقاب قرارگیرند اما نسبت به مومنین با رحمت خاصه و ویژه اش نیز آنان را مورد بخشش قرار میدهد و فرصت های بسیاری را برای تنبه و بازگشت به سوی خداوند در اختیارشان قرار میدهد.

منابع

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

کتب فارسی

۱. خرمشاهی، بهاء الدین، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، بی نا: ۱۳۷۶ش.
۲. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۷۳ش
۳. رضایی اصفهانی، محمدعلی، تفسیر قرآن مهر، چاپ ۱، قم: انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۸ش.
۴. طباطبایی، محمد حسین، ترجمه خلاصه تفسیر المیزان، مترجم: مشایخ، فاطمه، تهران: اسلام، ۱۳۸۴ش.
۵. طباطبایی، محمدحسین، تلخیص از ترجمه تفسیر المیزان،
۶. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ دهم، ۱۳۷۱ش.
۷. موسوی خمینی، روح الله، صحیفه امام، (مجموعه ۲۲ جلدی)، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره)، تهران، ۱۳۸۹ش.

کتب عربی

۸. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، تصحیح عبدالسلام محمدهارون، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.

۹. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، تصحیح جمال الدین میردامادی، بیروت، دار

صادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ق.

۱۰. آلوسی، سید محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، تحقیق: علی عبدالباری

عطیه، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۵ق، چاپ: اول

۱۱. بحرانی، سیدهاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت، ۱۳۷۵ش.

۱۲. سیوطی، جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر، الدر المنثور فی التفسیر المأثور، بیروت،

دار الفکر، ۱۴۰۳ق.

۱۳. شبر، سید عبد الله، تفسیر القرآن الکریم، چاپ: اول، بیروت: دار البلاغہ للطباعه و النشر،

۱۴۱۲ق.

۱۴. طباطبائی سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ: پنجم، دفتر انتشارات

اسلامی جامعہ‌ی مدرسین حوزہ علمیه قم، قم، ۱۴۱۷ق

۱۵. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، چاپ: سوم، تهران: انتشارات

ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.

۱۶. طبری، محمد بن جریر، تفسیر طبری، تهران: توس، ۱۳۵۶ش.

۱۷. طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، تهران: مرتضوی، ۱۳۶۲ش.

۱۸. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار إحياء التراث العربی، بی

تا.

۱۹. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، تفسیر معین، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله

العظمی مرعشی نجفی (ره)، بی تا.

۲۰. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، علم الیقین، محقق: بیدارفر، محسن، قم: بیدار،

۱۳۷۷ش.

۲۱. قرشی، سید علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت، چاپ دوم، ۱۳۷۵ش.

۲۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دار الکتب الاسلامیة، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.

۲۳.

متقی، علی بن حسام الدین، کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال، بیروت: دار الکتب العلمیة،

۱۴۱۹ق.

۲۴. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی،

۱۳۶۸ش.